

Michał Kuran

RELACJE O ZDOBYCIU SMOLEŃSKA
W 1611 ROKU – KONWENCJE LITERACKIE
I FUNKCJE KOMUNIKACYJNE

Adnotacja. Zdobycie Smoleńska w 1611 roku przez wojska Zygmunta III Wazy to zdarzenie, które upamiętniło wielu autorów wypowiadających się z pomocą różnych form literackich. Celem wypowiedzi jest przegląd utworów poświęconych zdobyciu zamku pod kątem zmian, jakie zachodziły w opisie szturmów w miarę upływu czasu (od utworów bliskich zdarzeniu po odległe w czasie) oraz z uwagi na związany z tym dobór struktur literackich (od nowin po epikę heroiczną i kronikę). Zarazem pokazane zostaną zmiany funkcji komunikacyjnych utworów i samego obrazu zdobycia zamku, jak też działań uczestników walk, jakie dokonywały się w zależności od przyjętej konwencji literackiej oraz obranego celu perswazyjnego.

Słowa kluczowe: Smoleńsk; 1611; relacje wojenne; literatura polska XVII wieku; nowiny; literatura okolicznościowa.

Na wojnę mającą na celu pozyskanie korony carskiej wyruszył Zygmunt III Waza z Krakowa 29 maja 1609 roku. Z niewiele ponad 8 tys. armią dotarł pod Smoleńsk pod koniec września, a do obozu wszedł król 1 października¹. Oblężenie trwało prawie dwa lata, bo do 13 czerwca 1611 roku, kiedy doszło do decydującego szturmów, w wyniku którego wojska Zygmunta III zdobyły twierdzę. Przedłużające się oblężenie Smoleńska uniemożliwiło realizację pierwotnego

¹ Konrad Górski, „Oblężenie Smoleńska w latach 1609–1611”, in: *Przewodnik Naukowy i Literacki*: Dodatek miesięczny do *Gazety Lwowskiej*, 1895, s. 1, 5.

zamiaru, mimo nawet sukcesów Stanisława Żółkiewskiego łącznie ze zwycięstwem pod Kłuszynem 4 lipca 1610 nad armią Wasyla Szujskiego zmierzającego z odsieczą wojewodzie smoleńskiemu Michałowi Borysowiczowi Szeiniowi², jak też późniejszego zajęcia Moskwy przez hetmana (miasto strawił pożar na przełomie marca i kwietnia 1611 roku w czasie antypolskiego powstania), król nie osiągnął zamierzonego celu swej wyprawy. Jedynym sukcesem okazało się zdobycie Smoleńska, który powrócił do Rzeczypospolitej po 97 latach³.

Nadmienić należy, że w 2011 roku przypada 400-setna rocznica zdobycia Smoleńska przez wojska Zygmunta III Wazy. Zatem wypowiedź obecna także ma charakter rocznicowy.

Przebieg oblężenia, jak też zdobycie twierdzy zostały upamiętnione przez wielu autorów wypowiadających się z pomocą różnych form literackich⁴. Niektórzy z piszących włączali relację o wyprawie króla pod Smoleńsk w ciąg zdarzeń zapoczątkowany dymitriadami, inni łączyli ją z wyprawą Żółkiewskiego pod Moskwę, jeszcze inni ograniczali się do relacji na temat samego zdobycia twierdzy, byli też tacy, którzy za cel postawili sobie opisanie tryumfów odbywanych w różnych rejonach Rzeczypospolitej.

Zmienny zakres czasowy zdarzeń, jakie zostały uwzględnione w relacjach, różny moment powstania przekazów, ulegająca zmianie grupa adresatów, jak też niejednakowe pobudki towarzyszące przygotowywaniu wypowiedzi skutkują zróżnicowaniem form literackich, z pomocą których opisywano szturm. Autorzy posługiwali się więc: dziariuszem, listem, nowinami, epinicionem, epicką wierszowaną relacją

² Jerzy Besala, *Stanisław Żółkiewski*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988, s. 230.

³ *Ibid.*, s. 265.

⁴ Część z nich wymienia, klasyfikując jako nowiny, Konrad Zawadzki, *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku*: Bibliografia, t. 1: 1514–1661, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1977, s. 79–81, poz. 306–315. Inne dodatkowo uwzględnił Juliusz Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Zygmunt III Waza*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1971, s. 212–219.

wojenną, pamiętnikiem, eposem biograficznym i kroniką. Znamy relacje rękopiśmienne, jak i drukowane, oficjalne oraz prywatne, pisane przez świadków oraz powtarzane z drugiej ręki. Zmiany dokonujące się w doborze form literackich uwarunkowane są wymienionymi czynnikami, a ponadto miejscem przygotowania relacji oraz celem, jaki przyświecał piszącemu. W przypadku przekazów z drugiej ręki istotne są także źródła, na których oparte zostały relacje.

Podstawowym kryterium zaproponowanego dalej podziału na sześć etapów kształtowania relacji o zdobyciu Smoleńska oraz jej przemian nie będzie przynależność gatunkowa utworów. Klasyfikacja genologiczna tekstów nie pozwala uchwycić przemian funkcji komunikacyjnych tekstów, jakie zachodziły wraz z upływem czasu, jak też w miarę oddalania się od miejsca zdarzeń. Przynależność gatunkowa relacji nie jest wszakże obojętna dla ich miejsca w strukturze kampanii informacyjnej. Przesunięcie na drugi plan kryterium genologicznego pozwala uchwycić złożoność procesu komunikacyjnego, który kształtuje się w oparciu o wielogatunkowość przekazów, przebiega zarazem z wykorzystaniem różnych form podawczych. Informacja rozprzestrzenia się przy pomocy różnych form gatunkowych, które pełnią wobec niej rolę służebną. W centrum uwagi musi znaleźć się informacja i powody jej ewolucji w zależności od sytuacji komunikacyjnej: czasu, okazji, celów nadawcy, miejsca i przygotowania oraz zainteresowania odbiorcy.

Zależność formy gatunkowej i dystansu czasowego relacji od zdarzenia nie jest zarazem obojętna. Etap wstępny formowania przekazów cechuje wykorzystanie form piśmiennictwa doraźnego – okolicznościowego – dominuje tu informacja nowiniarska; etap późniejszy w tym końcowy charakteryzuje się wykorzystaniem form służących przekazaniu utrwalonego i ukształtowanego ostatecznie obrazu szeroko rozumianej potomności.

Znaczenie ma także dystans terytorialny dzielący adresata od miejsca zdarzeń. Do mieszkańców Rzeczypospolitej adresowane są nowiny przedstawiające wypadki niemalże na bieżąco, ogarniające

niewielki fragment zdarzeń, natomiast nowiny skierowane do odbiorcy zagranicznego przedstawiają już sumarycznie przebieg całej kampanii łącznie z opisem tryumfów odprawianych w miastach Korony i Litwy. Dla mieszkańca Rzeczypospolitej nowiną będzie więc informacja spod Smoleńska rejestrująca zdarzenia z krótkiego okresu (miesiąca), gdy dla obywateli innych krajów (Włochów, Niemców, Anglików) nowiną będą wiadomości z całego obszaru Rzeczypospolitej oraz nawet innych rejonów świata przedstawiające wypadki z ostatnich kilku lat. W jednym i drugim przypadku autorzy wyzyskiwali tę samą strukturę komunikatu a często i te same treści, realizując zamiar przekazania informacji o charakterze rudymenarnym.

Grupując teksty przedstawiające opis szturm smoleńskiego wskażać możemy zatem sześć etapów kształtowania się relacji wojennej, uwzględniając poczynione wyżej założenia.

Do etapu pierwszego zaliczymy przekazy rudymenarne, które zostały przygotowane przez uczestników i naocznych świadków zdarzeń. Możemy tu znaleźć rękopiśmienne nieoficjalne diariusze i listy, jak też teksty realizujące te same formy, już jednak oficjalne przygotowane w kancelarii królewskiej. Ponadto zaklasyfikujemy pisane prozą pierwsze oficjalne nowiny opublikowane z pomocą przenośnej drukarni po polsku i po niemiecku.

Do prywatnych zaliczymy wydany przez Antoniego Świątkiewicza *List Pana Wichrowskiego do Pana Staniszewskiego* (rkps. Ossol. 168, s. 566)⁵, jak też inne listy uczestników zmagani zawierające relacje o ich przebiegu.

W sferze publicznej sytuuje się przede wszystkim znany tylko z rękopisu anonimowy *Diariusz drogi króla JMci Zygmunta III do szczęśliwego wyjazdu z Wilna pod Smoleńsk w roku 1609 [...] do wzięcia zamku Smoleńska w roku 1611*. Część tego przekazu rejestrująca okres od 18 VIII 1609 do 15 V 1610 została wydana pod tytułem

⁵ Antoni Świątkiewicz, „Ostatni szturm na Smoleńsk”, in: *Kwartalnik Historyczny*, Lwów: TH, 1892, s. 90–92.

Dyariusz wiadomości od wyjazdu KJM z Wilna do Smoleńska (1609) bez oznaczenia miejsca druku. Również wydane anonimowo i bez podania miejsca druku interesujące nas tu bezpośrednio *Krótkie a prawdziwe opisanie wzięcia Smoleńska* należy do *Diariusza drogi króla JMci Zygmunta III*, gdyż stanowi jego dokończenie⁶. Mamy też napisane po niemiecku dwie nowiny wydane bez podania miejsca druku i nazwiska autora: *Victoria Sigismundi III* (1611 – zawiera *Schreiben aus Smolensk den 18. Iunii gegeben.*), *Victoria Sigismundi III* (1611 uzupełnioną o *Zeitung aus der Wilde, vom 14 order 24. Iunii Anno 1611. an einen guten Freund*) – oba przekazy podane prozą.

Na drugi etap składają się teksty pisane prozą oraz wierszem, które zostały wydane najbliżej pola walki, a więc w Wilnie, czyli ukazały się w drukarni Jana Karcana. Znajdujemy tu anonimową nowinę prozą pt. *O rekuperowaniu Smoleńska od Moskwy przez niezwycciónego monarchę Zygmunta Trzeciego* oraz wierszowaną relację Baltazara Ozimińskiego *Szturm pocieszny smoleński, który był odprawowany szczęśliwie w roku terażniejszym 1611, 13 dnia czerwca* oraz epinicion Walentego Bartoszewskiego rejestrujący przebieg tryumfalnego wjazdu Zygmunta III do Wilna pt. *Pienia wesole dzieatek na przyjazd do Wilna Króla J. M.* Wydawniczo poza tą grupą sytuuje się mowa Piotra Skargi *Na moskiewskie zwycięstwo kazanie i dzięki Panu Bogu*. Jednak wiąże się z drugim etapem kształtowania się przekazów z powodu wygłoszenia jej w Wilnie podczas uroczystości powitalnych.

Do tego etapu zaliczymy również niemieckojęzyczną *Victoria und Sieg Sigismundi III* (1611), która zawiera stanowiącą trzon poprzednich przekazów *Schreiben aus Smolensko den 18. Iunii* poprzedzoną jednak *Zeitung Aus Smolensko den 15. Iunii dieses 1611. Jahrs*, jak też dopełnioną przez kilkudzaniowy *Extract aus einem Schreiben vom 22 Iunii aus der Wilde*.

⁶ Michał Kuran, „Krótkie a prawdziwe opisanie wzięcia Smoleńska” – brakujące zakończenie „Diariusza króla JMci Zygmunta III [...] pod Smoleńsk”, in: *Barok*, 2010, t. 34, nr 2, p. 175–181.

Do etapu trzeciego należą wtórne przekazy o charakterze nowiniarskim wierszem i prozą drukowane w miastach położonych z dala od pola walki (zwłaszcza w Poznaniu i Krakowie) oraz wzmianki, jakie znalazły się w pamiętnikach uczestników zmagania w Moskwie, reakcje na zdobycie Smoleńska. Teksty te zostały napisane przez autorów, którzy nie byli świadkami walk, na podstawie dostarczonych im przekazów. Zaliczymy tu nowiniarską kartę pt. *Szturm smoleński* wydaną w Poznaniu u Jana Wolraba z poetyckim opisem zdarzeń. Ponadto nieznane z osobnego druku *Opisanie wzięcia Smoleńska* Marcina Paszkowskiego, które poeta umieścił w przekładanej przez siebie *Kronice Aleksandra Gwagnina*. W grupie tej sytuujemy wzmianki diarystów walczących w Moskwie (Józef Budziło i Jan Piotr Sapieha). Nie wszyscy wspomnieli o zdobyciu Smoleńska, nikt nie zamieścił rozbudowanej relacji, ani nie skomentował doniosłego przecież zdarzenia.

Na etap czwarty składają się tryumfy. Zaliczymy tu wypowiedzi odwołujące się do przebiegu zdarzeń (Wawrzyniec Chlebowski, *Tryumfradosny*), pochwały dokonań króla (anonimowy *Tryumfniezwyciężonemu monarsze Zygmuntowi III*; Stanisław Witkowski, *Wanda na szczęśliwe zwrócenie Jego królewskiej Miłości z zwycięstwa moskiewskiego* (Kraków, 1611), *Safo słowieńska na grzmotną sławę z zwycięstwa smoleńskiego* (Kraków, 1611), jak też teksty pisane na zamówienie miast, zawierające opisy uroczystości z okazji zdobycia Smoleńska (na przykład Jan Krajewski, *Tryumf poznański*)⁷. Do tej grupy włączymy drukowaną wersję kazania okolicznościowego Skargi *Na moskiewskie zwycięstwo kazanie i dzięki Panu Bogu* (Kraków, 1611), biorąc pod uwagę jego dalsze oddziaływanie w nowej formie. Relacjonowanie przebiegu zdobycia twierdzy nie stanowi w tym wypadku dominanty utworów.

Etap piąty to przekazy sumarycznie relacjonujące przebieg walk, zdobycie twierdzy i opis tryumfów odbywanych w miastach

⁷ Michał Kuran, „Pożar, szturm i tryumf – miasto wobec wydarzeń dziejowych i losowych w twórczości Jana Krajewskiego”, in: *Terminus*, 2010, nr 1–2, p. 229–270.

Rzeczypospolitej. Zakwalifikujemy tu wydane we Włoszech *Breve, et vera relazione dell'acquisto e la presa della città di Smolensk in Moscovia* (Roma: Giacomo Mascardi, 1611)⁸, ogłoszone w Augsburgu *Drei merkliche Relationen* (Augsburg: Chrysostomus Dabertzhoffer, 1611)⁹ oraz *Wojnę smoleńską* (1611) Michała Hofmańskiego.

Do etapu szóstego zaliczymy teksty pisane z mniejszej lub większej perspektywy czasowej. Autorzy dążyli do przedstawienia zdarzeń z zachowaniem dystansu. Pragnęli uczcić bohaterskich uczestników walk, przedstawiali zmagania na tle całego łańcucha wypadków zapoczątkowanego pojawieniem się pierwszego Łzedymitra. Zaliczymy tu *Chronologię wojny moskiewskiej* Krajewskiego. Ponadto z grupą tą wiązać by też należało ocenę zdarzeń zawartą w *Kronice* biskupa Pawła Piaseckiego, pamiętnikarską wersję Żółkiewskiego zawartą w *Początku i progresie wojny moskiewskiej*, jak też relację historyczną pokazaną na tle biograficznym zamieszczoną w *Historia Vladislai* (Gedanii, 1655) Stanisława Kobierzyckiego oraz w *Gestorum [...] Vladislai IV Poloniae et Sveciae regis* (Gedanii, 1643) Everharda Wasenberga, jak też we *Władystawie IV* Samuela Twardowskiego (1649).

Obserwujemy stopniową ewolucję w doborze form literackich, z pomocą których pisano o zdobyciu Smoleńska, od prostych wypowiedzi prozą przekazujących informacje bezpośrednio przez świadków zdarzeń (list, dziennik, nowiny), poprzez bliskie struktury epinijonu poetyckie relacje utrwalające przebieg uroczystości z okazji zwycięstwa, po rozbudowane formy ukazujące zdarzenia na szerszym tle procesu historycznego (relacje wierszowane, kroniki, pamiętnik, epikę biograficzną).

Analizując funkcje przekazów, zauważyć należy, że pierwsze z nich pełnią rolę informacyjną oraz propagandową, także te dokumentujące uroczystości ku czci zwycięzcy. Dopiero kolejne, w miarę oddalania się od zdarzeń w czasie, zyskują dodatkowy szczególnie artystyczny wymiar, któremu towarzyszy zamiar upamiętnienia i

⁸ Zob.: Konrad Zawadzki, *op. cit.*, p. 78, poz. 306.

⁹ *Ibid.*, p. 79, poz. 307.

przekazania potomnym informacji o czynie oraz o jego autorach. Od zapisu okazjonalnego przekazy ewoluują do relacji o walorach historiograficznych. Świadomość funkcji komunikatu we wczesnej fazie relacjonowania zdarzeń ujawniają autorzy, pisząc o zadaniach stojących przed następcami, którzy zajmą się tematem.

Świadomości różnicy między nawet poetycką, ale krótką relacją pisaną na gorąco, a znaczeniem eposu bądź kroniki dał wyraz Ozimiński, który dowodził, że historiografowie zobowiązani są przedstawić szczegółowy i pełny przekaz:

Wdzięczny ociec wymowy języka polskiego,
Od króla mowę czynił do rycerstwa cnego,
Wielki urzędnik Kryski, a cny podkanclerzy,
Jako mówił, kto inszy opisze to szerzej.
Kiedy kroniki swojej dokończywać będzie,
Rozumiem, iż w niej każdy według zasług siędzie.
Opuszczam ja ich wiele, którzy zdrowie swoje,
Łącząc na mur kładli tak, iż ich własne zbroje
Echorejskie wyświadczą, a tym więcej grzbiety [...].¹⁰

Następująco rzecz przedstawił Chlebowski:

Innego zaś rycerstwa dzielności i sprawy
Kto wysłowi, opisze krwią nabyte sławy?
Świat widzi i niebiosa wysokie zeznają,
A tu moje Kameny niech winy nie mają.
O przesławni rycerze, nie mojej to siły
Pisać, jakie tam męstwo i potyczki były.
I sam by tu Homerus nie sprostał (co Troje
Pisał walki przeważne), aby Muzy moje
Twardą skałę przebiły, tamże pokazały
Rachunek ludzi znacznych, mnie do rąk podały.¹¹

¹⁰ Baltazar Ozimiński, *Szturm pocieszny smoleński*, Wilno: Jan Karcan, [1611], k. Bii.

¹¹ Wawrzyniec Chlebowski, *Tryumf radosny wszystkich obywatelów koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego z sławnego zwycięstwa Najaśniejszego i Niezwyciężonego monarchy Zygmunta III [...]*, Kraków, 1611, k. A₄ verso.

Autorzy zatem drobniejszych wypowiedzi uważali, że nie są one pełne i nie mają rangi komunikatu historycznego, którego celem było przekazanie potomnym wiadomości o doniosłym zdarzeniu oraz upamiętnienie czynu króla i rycerstwa.

Sam bieg zdarzeń, w zależności od funkcji komunikatu przedstawiano w różny sposób. W przekazach pojawiały się fakultatywnie, uwarunkowane dokładnością relacji, następujące informacje: charakterystyka korpusu dowódczego (najdokładniejsza w *Krótkim a prawdziwym opisanii wzięcia Smoleńska*), wiadomość o wysadzeniu części muru przez Bartłomieja Nowodworskiego i zajęciu twierdzy, o eksplozji, która pogrzebała obrońców w monasterze, o spaleniu się znacznej części miasta, o poddaniu się Szeina, który się schronił na wieży (niektórzy informowali, iż uczynił to pod naciskiem małoletniego syna), o wzięciu do niewoli archimandryty i wcześniejszym jego ranieniu, o śmierci w płomieniach dużej liczby ludności, o liczebności wojska moskiewskiego (2700), o śmierci rotmistrza Stanisława Góreckiego i niewielkich stratach własnych.

Podany dalej przegląd wybranych relacji pozwala uchwycić specyfikę tych przekazów, zmiany zachodzące w miarę upływu czasu, jak też wynikające z obranej konwencji literackiej.

ETAP I

List uczestnika zdarzeń, Adama Wichrowskiego, informuje o kolejnych etapach szturmu od zajęcia blanków, poprzez wysadzenie części muru, po zdobycie twierdzy, niepotrzebnie wzniecony pożar, który zniszczył nie tylko miasto i dach nad częścią obwarowań, ale także doprowadził do wybuchu monasteru (przechowywano w nim prochy). Cechę szczególną relacji stanowi powoływanie się na opinię głównodowodzącego wojskiem moskiewskim, Szeina. Wojewoda smoleński podzielił się miał refleksją, że stracił nadzieję utrzymania twierdzy po wysadzeniu części wałów. Informował także o dużej

liczbie obrońców, którzy zmarli w trakcie oblężenia, nie podał przychylnie tak licznych zgonów. Wichrowski, relacjonując swemu stryjowi, p. Staniszewskiemu, bieg zdarzeń, podziwiał także wspaniałość twierdzy smoleńskiej, jej uzbrojenie. Był dumny ze zdobycia zamku. List ma charakter prywatny.

Krótkie a prawdziwe opisanie to zwarta relacja o przebiegu zdarzeń najpierw prezentująca rozlokowanie oddziałów wymienionych imiennie poszczególnych dowódców wokół miasta-twierdzy, przebieg walki z wysadzeniem części murów przez Nowodworskiego, wkroczenie wojsk królewskich do wnętrza obwarowań, pożary, eksplozje oraz inne zniszczenia, które potem nastąpiły, wreszcie przedstawiająca los ludności cywilnej ginącej w płomieniach, poddanie się korpusu dowódczego; rejestruje także straty po stronie armii królewskiej. Relacja zawiera dość szczegółowe dane statystyczne, co świadczy o tym, iż została przygotowana przez świadka lub nawet uczestnika wydarzeń¹².

Wydana bezimiennie w 1611 roku, bez podania autora i miejsca druku nowina *Victoria Sigismundi III* to pierwsza z dwu niemieckojęzycznych publikacji informujących o zdobyciu Smoleńska. Zawiera jedynie opis opanowania twierdzy. Jej tak samo zatytułowana następczyni uzupełniona została relacją o zdarzeniach od 14 do 24 czerwca. Co prawda tekst w drugim wypadku złożony został ponownie, jednak oba przekazy łączy zamieszczona na karcie tytułowej drzeworytowa ilustracja przedstawiająca szturm twierdzy. Brak nazwiska autora, jak też zwłaszcza miejsca wydania i personaliów drukarza, ponadto skoncentrowanie relacji na zdarzeniach, które rozegrały się pod Smoleńskiem i w twierdzy w bardzo wąskim przedziale czasowym pozwalają przyjąć, że relacje te powstawały na bieżąco, stanowiąc element kampanii propagandowej o zasięgu europejskim prowadzonej przez kancelarię królewską wprost z pola walki. Zaznaczyć należy, że

¹² Cf. Konrad Zawadzki, *Prasa ulotna za Zygmunta III*, Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, 1997, s. 103; Idem, *Początki prasy polskiej. Gazety ulotne i seryjne XVI–XVIII wieku*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2002, s. 109.

Schreiben aus Smolensko den 18. Junii opracowany został w oparciu o *Krótkie a prawdziwe opisanie wzięcia Smoleńska*, aczkolwiek nie jest w jego wiernym przekładem.

ETAP II

Z kolei *O rekurowaniu Smoleńska od Moskwy* wprowadza najpierw w ówczesny stan przebiegu oblężenia. Zawiera przy tym pejoratywne określenia opisujące obrońców. Następnie przedstawia rozlokowanie wojsk z podaniem nazwisk dowódców, wejście części rycerstwa na mury po drabinach, wysadzenie fragmentu umocnień przez Nowodworskiego, otwarcie bram, zamęt, jaki zapanował wśród obrońców, podpalenie przez nich umocnień, znaczne zniszczenia w mieście, których dokonały ogień i wybuchające prochy. Autor określił wielkość strat w wojsku królewskim, informował przy okazji o zranieniu i śmierci Góreckiego, tu nazwanego rotmistrzem królewskim petyhorskim. Wspomnił autor o uroczystym przekazaniu królowi kluczy do Smoleńska przez starostę kamienieckiego Jakuba Potockiego, jak też o wynikach przeszukania twierdzy, czego rezultatem było odnalezienie znacznych zapasów żywności, które miały wystarczyć co najmniej na rok, zapasów prochu, uzbrojenia i amunicji. Anonim referował przebieg walk, odnotowując udział w poszczególnych etapach formacji identyfikowanych funkcjami dowódców. Ich dokonania znajdują się w centrum uwagi autora¹³.

Pewien stopień przetworzenia relacji znajdujemy już w niemieckojęzycznej anonimowej nowinie opublikowanej pod tytułem *Victoria und Sieg Sigismundi III*, która oprócz znanej już z poprzednich dwu publikacji *Schreiben aus Smolensko den 18. Junii* zawiera dwa uzupełniające ją elementy. Ich kształt literacki, samo dołączenie do podstawowej relacji, jak też zwłaszcza podtytuł „wyciągu z jednego

¹³ Zob. też: Konrad Zawadzki, *Prasa ulotna*, s. 101–103; Idem, *Początki prasy polskiej*, s. 109.

pisma” – „aus der Wilde” informujący o dzikości kraju, dowodzi powstania tekstu z dala od Smoleńska i być może poza obszarem Rzeczypospolitej, jednak w nieodległym czasie. Druk posiada odmienne cechy typograficzne niż niemieckojęzyczne teksty, które go poprzedziły. Ilustrację na karcie tytułowej zastąpiła winieta, zmienił się także zapis daty. Zamiast łacińskiego Anno M. DC. XI, mamy niemieckojęzyczne Im Jahr M. DC. XI.

Szturm pocieszny smoleński, który był odprawiony szczęśliwie 13 czerwca 1611 Ozimińskiego¹⁴, opublikowany został w Wilnie u Karcana. Wierszowaną relację poprzedza list dedykacyjny skierowany do królewicza Władysława Wazy podpisany w Wilnie 6 (!) czerwca 1611 roku. Wychwalał Ozimiński sławę rycerstwa, zapowiadał relatorski charakter poematu. Został on napisany wierszem trzynastozgłoskowym. Autor wprowadził krótko w sytuację historyczną, by następnie podziwiać wielkość smoleńskiej twierdzy trudnej przez to do zdobycia i przystąpić do relacjonowania jej szturmu po prawie dwóch latach oblężenia. Przemilczał zatem przyczyny niepowodzeń. Opisuując działania poszczególnych formacji zwracał uwagę nie tylko na nazwiska dowódców, lecz przede wszystkim chwalił zapał wojenny i męstwo rycerstwa. Nowość stanowi ukazanie tych zmagañ jako wojny religijnej, o czym świadczyć może częste wymienianie imienia Jezus i szukania wsparcia autorytetu Boga w zawołaniach dowódców i modlitwach. Pewną rolę w konstrukcji artystycznej odgrywa kontekst antyczny objawiający się wprowadzaniem w porównaniach imion bohaterów mitycznych, jak Eneasza i Achillesa. Oględnie pisał Ozimiński o rabunkach oraz rzezi ludności cywilnej, która ginęła w płomieniach pożarów i od eksplozji prochów. Zdobycie twierdzy postrzegał autor jako dar Boga dla armii mającej krzewić prawdziwe chrześcijaństwo wśród nieświadomego ludu (k. B verso), który zasłużył sobie za hardą postawę na piekielny ogień. Mimo wszystko żałował autor zniszczenia miasta, zwłaszcza świątyni, chwalił się pojmaniem

¹⁴ Zob.: Juliusz Nowak-Dłużewski, *op. cit.*, s. 212.

dostojników duchownych i świeckich. Ozimiński opisał także przebieg uroczystego przekazania Smoleńska królowi, odnotował podziękowanie od Zygmunta III Wazy rycerstwu, które wygłosił Feliks Kryski. Nie zreferował jego mowy, zostawiając to zadanie przyszłemu kronikarzowi wojny (k. Bii). Dokonał także podsumowania strat po stronie Rzeczypospolitej, podając te same informacje statystyczne, co inni relatorzy. *Szturm pocieszny* to przekaz interesujący, ponieważ nie ogranicza się do opisu samego zdobycia twierdzy, lecz dość szczegółowo, choć jedynie w zarysie, przedstawia przebieg uroczystości, jakie odbyły się w Smoleńsku po zakończeniu walk. Ujawnia się też osobisty stosunek autora do samej twierdzy, którą podziwia, żałując jej znacznego zniszczenia, jak też do przyczyn oblężenia, za jakie uznaje również krzewienie katolicyzmu na wschodzie. Ozimiński jawi się jako świadek i uczestnik zdarzeń, nie tylko je rejestrujący, lecz także dzielący się własnymi spostrzeżeniami na temat ich przebiegu.

Szczególny charakter ma utwór Bartoszewskiego, *Pienia wesole dziatki na przyjazd do Wilna Króla J. M., Senatu i rycerstwa jego po rekuperowaniu Smoleńska*. Jest to epinicjon upamiętniające wjazd powracającego z wojny Zygmunta III do Wilna przypisane Krzysztofowi Mondwidowi Dorohostajskiemu marszałkowi Wielkiego Księstwa Litewskiego. W ośmiu pieśniach tryumfalnych dzieci wileńskie witają powracającego z wojny króla-zwycięzcę. Kolejne wypowiedzi upamiętniające zasługi w czasie walk kieruje się do Jakuba Potockiego, Stefana Potockiego, Bartłomieja Nowodworskiego, Krzysztofa Mondwida Dorohostajskiego, Jana Piotra Sapiehy, Marcina Wejhera, pozostałych rotmistrzów, rycerstwa atakującego z różnego rodzaju broni palnej, żołnierzy szturmujących zamek za pomocą drabin, ponownie do bezimiennych rotmistrzów i pozostałego rycerstwa. Kolejne dwa wiersze skierowano do zabitych. Pierwszy poświęcono panu Góreckiemu, drugi *Rycerstwu na śmierć zabitemu*. Epinicjon wieńczy *Rytm stałości*. Tekst obok pochwały króla przynosi także laudację ku czci poszczególnych dowódców, jak też zwykłych żołnierzy.

Przedstawia powitanie zwycięzcy przez mieszkańców miasta. Wypowiedź sytuuje się pomiędzy pochwałą króla, a opisem uroczystości tryumfu zorganizowanego w przestrzeni miejskiej.

ETAP III

Małą liczbę nowin w języku polskim pisanych prozą rekompensuje twórczość poetycka. Anonimowa karta wydana w formacie *folio* zawierająca wiersz zatytułowany *Szturm smoleński* przedstawia najpierw ogólną sytuację dyplomatyczną w relacjach z Wielkim Księstwem Moskiewskim. Autor zarzucił niedotrzymanie złożonych przez bojarów obietnic, nazwał ich kłamcami, lekceważąco wyrażał się o Rosjanach. Opis szturm przedstawia przebieg zdarzeń w wielkim skrócie, wręcz hasłowo. Nie pojawiają się nazwiska dowódców, ani Nowodworskiego. Autor zwrócił uwagę na czyn żołnierski, ogłosił wreszcie zwycięstwo, by 1/4 utworu poświęcić apologii króla. Konrad Zawadzki zwrócił uwagę na zależność tytułu wiersza od tytułu obszerniejszego utworu Ozimińskiego pt. *Szturm pocieszny smoleński*¹⁵. *Szturm smoleński* może być poznańskim echem bliższej zdarzeniom relacji Ozimińskiego.

Podobny formalnie kształt do *Szturmu smoleńskiego* miało *Opisanie wzięcia Smoleńska* Paszkowskiego, z uwagi na formę podawczą i prawdopodobnie również graficzną, jak też nowiniarski charakter. Było analogicznie krakowskim pogłosem zdarzeń smoleńskich, jednak napisane zostało w oparciu o *Krótkie a prawdziwe opisanie wzięcia Smoleńska*. *Opisanie wzięcia Smoleńska* również nawiązywało do tytułu swego wzoru. Oba teksty opublikowane zostały zapewne jednakowo w postaci ulotnej karty. Na podobną pierwotną formę graficzną tekstu Paszkowskiego wskazują pierwsze słowa wiersza zawierające zachętę do lektury „tej karty małej”. Poeta powtórzył informacje, które znalazł we wzorze, przejmując częściowo kształt stylistyczny wypowiedzi poprzednika.

¹⁵ Konrad Zawadzki, *Gazety ulotne*, s. 104.

W dziuryszach uczestników walk w Moskwie nie znajdujemy nawet wtórnych relacji o przebiegu szturm Smoleńska. Jedyne Józef Budziło i Jan Piotr Sapieha odnotowali zdobycie twierdzy przez wojska królewskie. U Sapiehy dokonano się to w dwóch etapach. Dnia 28 czerwca wiadomość dotarła do obozu za pośrednictwem idącego spod Smoleńska bojara, którego pojmano, natomiast 4 czerwca do obozu polskiego przysłała oficjalna informacja o zdobyciu twierdzy¹⁶. Budziło zanotował krótko: „Tegoż roku 13 Iunii, Sigismundus III, król polski wziął Smoleńsk przez szturm, pod którym leżał dwie lecie.”¹⁷ O zdobyciu twierdzy nie znajdujemy nawet wzmianki w *Historii moskiewskiej wojny prawdziwej* Mikołaja Ścibora Marchociego oraz w *Pamiętniku* Samuela Maskiewicza.

ETAP IV

Dominantę w *Tryumfie radosnym wszech obywatelów koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego z sławnego zwycięstwa [...] Zygmunta Trzeciego [...] Chlebowskiego* stanowi przebieg zdarzeń. Autor wyraża radość z powodu odniesionego zwycięstwa. Wypadki przywołuje, by upamiętnić literacko czyn rycerski uczestników zmagania. Pojawilo się więcej niż uprzednio nazwisk członków korpusu dowódczego, zasłużonych rycerzy. Poeta pragnął oddać hołd uczestnikom walk. Na znaczeniu nie straciło wysadzenie murów przez Nowodworskiego, choć znalazło się obok dokonania innych dowódców, przez co naturalnie osłabła ranga tego czynu¹⁸.

Tryumf niezwykłego monarsze Zygmunta III, szerzej przedstawiony przez Juliusza Nowaka-Dłużewskiego¹⁹, zawiera przede

¹⁶ Zob.: Jan Piotr Sapieha, „Dzieje Marsa krwawego”, in: *Moskwa w rękach Polaków. Pamiętniki dowódców i oficerów garnizonu polskiego w Moskwie w latach 1610–1612*, wybór i oprac. Marek Kubala i Tomasz Ścieżor, [Kraków], Liszki: Wydawnictwo Platan, 1995, s. 374–375.

¹⁷ Józef Budziło, „Historia Dymitra fałszywego”, in: *Ibid.*, s. 463.

¹⁸ Zob. też: Juliusz Nowak-Dłużewski, *op. cit.*, s. 219.

¹⁹ *Ibid.*, s. 216–217.

wszystkim pochwałę króla i jego zasług smoleńskich. Poeta zrezygnował z referowania przebiegu zdarzeń. Dostrzegł za to znaczenie żołnierskiego trudu, który domagał się wynagrodzenia. Obecny w tekście refren przypomina o zasługach króla, amplifikacji służą porównania proporcji znaczenia królów Batorego i Zygmunta III do biblijnych władców Saula i Dawida.

Wysoki poziom literacki prezentuje *Safo słowieńska na grzmotną sławę z zwycięstwa smoleńskiego* Witkowskiego dedykowana marszałkowi nadwornemu Wielkiego Księstwa Litewskiego, Piotrowi Wiesiołowskiemu. Celem autora stało się uzasadnienie przyczyn, dla których roszczenia Zygmunta III wobec Smoleńska należało uważać za słuszne. Autor przedstawił dzieje miasta oraz stosunków Polski i Litwy z Moskwą od czasów króla Władysława Jagiełły. Punktem kulminacyjnym uczynił, oczywiście, zdobycie Smoleńska przez armię Zygmunta III Wazy. Podkreślił szczególnie udział króla w akcji militarnej. W zarysie przedstawił działania na polu walki. Odnotował ustawienie wojsk, przebieg opanowywania miasta, czyn Nowodworskiego i śmierć Góreckiego. Witkowski przywołał zdarzenia wymieniane najczęściej przez piewców szturm smoleńskiego. Uwzględnił wypadki, które weszły do kanonu relacji o zdobyciu twierdzy.

Wanda na szczęśliwe zwrócenie Jego Królewskiej Mości z zwycięstwa moskiewskiego nie przynosi relacji o przebiegu walk pod Smoleńskiem. Witkowski, co prawda, wspomina o oblężeniu twierdzy, nie uwypukla go jednak, pokazując jako zasługę króla przebieg całej kampanii moskiewskiej. Upersonifikowana Wanda pokazuje Zygmunta III Wazę jako godnego kontynuatora poprzednich władców Polski. Uwaga autora koncentruje się na nowych zadaniach stojących przed monarchą w związku ze zwołaniem do Warszawy sejmu. Refleksje te, należące do kanonu moralistyki obywatelskiej, nie przynoszą omówienia konkretnych problemów ówczesnego państwa.

Krajewski²⁰, w nowinie zatytułowanej *Tryumf poznański*²¹, przedstawił natomiast przebieg uroczystości zorganizowanych z okazji zdobycia Smoleńska przez radę miasta Poznania. Nie referował toku walk. Skoncentrował się na skutkach szturm. Pokazał zniszczone dostatki, krew płynącą ulicami, płaczące wdowy – to wszystko stanowiło karę za upór. Przestrzeń miejską Poznania zdobyły obrazy pokazujące płonący Smoleńsk. Autor opisywał kolejne etapy przebiegu uroczystości. Widzimy kontrastowo dwa miasta: upodlony gród w ziemi siewierskiej i tryumfujący Poznań. Nie upamiętnił Krajewski dokonania poszczególnych żołnierzy; kładł nacisk na zbiorowy czyn rycerstwa.

W oracji „Na moskiewskie zwycięstwo kazanie i dzięki Panu Bogu” Skarga przedstawił zdarzenia począwszy od wymarszu wojsk królewskich, uwzględniając towarzyszące temu przeszkody. Mała liczba wojska, brak pieniędzy, samowola żołnierska to przeciwności, które nie powstrzymały Zygmunta III przed rozpoczęciem kampanii. Mówca chwalił odwagę władcy. Następnie wspomniął Skarga o zwycięstwie pod Kłuszynem, jak też o internowaniu Szujskiego, śmierci Michała Wasiliewicza Skopina-Szujskiego i Dymitra Samozwańca II. Relacja o długotrwałym oblężeniu Smoleńska służyła dowiedzeniu determinacji i uporu króla starającego się odzyskać to, co należało do przodków, Kazimierza i Zygmunta. Mówca przekonywał, że zakończona wojna była sprawiedliwa, zwrócił uwagę na trudy, jakie gotów był ponosić król oraz armia. Prezentacja końcowego szturm jest skrótowa. Skarga pisał o wykorzystaniu drabin, wykonaniu podkopów i wysadzeniu części muru, jak też o ataku poprowadzonym wcześniej wybitymi otworami oraz o zajęciu twierdzy. Mówca nie wymienił żadnego z nazwisk autorów sukcesu przekonując, że uczczą

²⁰ Zob.: Juliusz Nowak-Dłużewski, *op. cit.*, s. 217–218; Antoni Bederski, „Tryumf poznański”, in: *Kronika Miasta Poznania*, 1924, nr 5–6, s. 118–120; dokończenie *ibid.*, 1926, nr 3, s. 139–141; Konrad Zawadzki, *Prasa ulotna*, s. 104; Idem, *Początki prasy polskiej*, s. 110; Michał Kuran, „Pożar, szturm i tryumf”, s. 254–264.

²¹ Jan Krajewski, *Tryumf poznański. Na radosną wiktoryję Króla Jego Miłości po wzięciu Smoleńska, który się odprawował 3 dnia lipca 1611*, Poznań: Jan Wolrab, 1611 (egz. Biblioteki Książąt Czartoryskich, sygn. 37753 I).

ich męstwo pisarze świeccy. Dominantę mowy Skargi stanowi pochwała mądrości, odwagi, determinacji i dokonań Zygmunta III Wazy.

Kolejne publikacje odsuwają się stopniowo w czasie i w przestrzeni od miejsca zdarzeń.

ETAP V

Odnotowujemy dwie zachodnioeuropejskie nowiny informujące o zdobyciu Smoleńska. O ich powstaniu poza granicami Rzeczypospolitej przekonuje ujawnienie się drukarza i miejsca publikacji. *Breve, et vera relazione dell'acquisto et presa della citta, et fortezza di Smolenscho in Moschovia* opublikowana została w Rzymie przez Giacomo Mascardiego, natomiast *Drei merkliche Relationes* wyszło w Augsburgu u Chryzostoma Dabershoffera. Oba przekazy charakteryzuje dołączenie innych wiadomości poza opisem zdobycia Smoleńska.

W *Drei merkliche Relationen* znajdujemy znane już *Schreiben aus Smolensko den 18. Iunii* oraz *Extract aus einem Schreiben von 22 Iunii aus der Wilde*. Źródło przekazu stanowił więc niemieckojęzyczny tekst usytuowany w obecnym podziale w drugim etapie. Zbiór nowin poprzedza list do czytelnika charakteryzujący jego zawartość. Obok opisu zdobycia Smoleńska znajdujemy tu bowiem informacje na temat wydarzeń na Goa opisanych 26 grudnia 1610 roku, jak też wiadomości o działaniach portugalskich na Filipinach z relacji datowanej na 1 kwietnia 1606 roku. Informacje spod Smoleńska umieszczono na początku zbioru z uwagi na bliskość terytorialną, kulturową i czasową, dalej znalazły się sprawy odleglejsze w czasie i przestrzeni. Trzon przekazu nie został jednak zmieniony.

Wydane w Rzymie u Giacomo Mascardiego *Breve, et vera relazione dell'acquisto e la presa della città di Smolensk in Moscovia* opatrzone zostało listem dedykacyjnym dla określonego protektorem Polski kard. Montalto, wystosowanym 2 września 1611 roku. Tekst przynosi informacje o genezie wojny, w której ważny był kontekst religijny

(krzewienie katolicyzmu na wschodzie), jak też uzyskanie lepszego kontaktu z Persją. Wspomina się także o wojnie rozpoczętej w 1609 roku, jak też zajęciu Moskwy oraz rozpoczęciu 1 października tego roku oblężenia Smoleńska. Znajdujemy także dokładny opis zwycięskiego szturm. Włoski tekst jest w tej części przekładem *Krótkiego a prawdziwego opisanie wzięcia Smoleńska (Breve, et vera relazione, s. 4–7)*. Dopełnienie relacji stanowi opis krakowskich uroczystości religijnych zorganizowanych w katedrze z okazji zdobycia Smoleńska (s. 7) oraz tryumfu zorganizowanego w Rzymie z udziałem Polaków pod patronatem jezuitów. Oparcie się na oficjalnym źródle relacji dowodzi, że inicjatywa zagranicznej publikacji, która wyszła z kręgów kościelnych, być może doszła do skutku z inspiracji jezuitów, współtworzona była przez krąg osób pozostających w kontakcie z królewskimi propagandystami. Jak widać, źródłem dla nowiniarskich relacji obcojęzycznych był oficjalny tekst diariusza sporządzanego w kancelarii królewskiej.

Na pograniczu relacji o zdobyciu Smoleńska i opisu tryumfów organizowanych przez miasta sytuuje się *Wojna smoleńska* Hofmańskiego. Autor skoncentrował się na pochwaleniu osób zasłużonych dla zdobycia miasta. Uwzględnił dostojników duchownych i dworskich, jak też przede wszystkim uczestników walk, zwłaszcza pochodzących z Prus. Niewiele miejsca poświęcił relacji o przebiegu zmagania²². Wskazał Hofmański na karcie tytułowej trzy sekwencje tematyczne: określenie przyczyn wojny, przebieg działań militarnych oraz opis tryumfów organizowanych na cześć zwycięzcy. Wypowiedź przypisał Adamowi Sędziwojowi Czarnkowskiemu, wojewodzie łęczyckiemu, staroście generalnemu wielkopolskiemu.

ETAP VI

Ostatnią kategorię relacji, w których mówi się o zdobyciu Smoleńska, stanowią teksty późniejsze, sumarycznie przedstawiające

²² Juliusz Nowak-Dłużewski, *op. cit.*, s. 215–216.

przebieg wojen moskiewskich. Wierszowaną wypowiedzią tego typu jest *Chronologia wojny moskiewskiej* Krajewskiego (1615). Autor zreferował przebieg szturm w dużym skrócie. Skoncentrował się na rejestracji dokonań dowódców i poszczególnych rycerzy. Wiele ich nazwisk uwiecznił w relacji. Odnotował śmierć Góreckiego, jak też odnalezienie pod gruzami po 17 dniach (!) żywego jeszcze człowieka²³.

Dokładną relację o zdobyciu Smoleńska znajdujemy w *Początku i progresie wojny moskiewskiej* Żółkiewskiego. Autor opisał najpierw przygotowania do szturm poczynione na rozkaz króla przez Jakuba Potockiego, Jana Wejhera i Bartłomieja Nowodworskiego. Następnie przedstawił przebieg szturm zapoczątkowany zajęciem murów przez wojsko Jakuba Potockiego, piechotę niemiecką, którą zauważyły wojska Szeina i podjęły ostrzał. Wsadzenie muru przez Nowodworskiego pozwoliło wojskom marszałka Dorohostajskiego wejść do miasta. Nie potrafił wskazać Żółkiewski sprawców pożaru, podejrzenie kierował jednak na obrońców. Skutkiem było zniszczenie cerkwi, w której schroniło się dużo ludzi. Pamiętnikarza dziwiło zniknięcie ich ciał. Osobno omówił autor kapitulację Szeina. Miał się poddać za namową swego małoletniego syna. Wspomniał o zabiciu rotmistrza Góreckiego, dużej ilości pozyskanej żywności oraz kul, jak też o odkopaniu po 16 dniach żywych kobiety i mężczyzny spod gruzów, którzy jednak wkrótce zmarli. Zdaniem Żółkiewskiego szturm miał się dokonać 11 czerwca, a nie 13. Mimo tej różnicy przekaz swój przygotować musiał hetman w oparciu o którąś z oficjalnych relacji, ponieważ w chwili zdobycia twierdzy nie było go pod murami²⁴.

Bardzo krytycznie działania króla postrzegali Piasecki. Uważał oblężenie Smoleńska za bezcelowe. Ważniejsze jego zdaniem było zajęcie Moskwy. Rozumiał jednak kronikarz, że ze względów propagandowych król nie mógł przerwać oblężenia. Relacjonując szturm zwracał uwagę

²³ Jan Krajewski, *Chronologia wojny moskiewskiej*, Kraków: Bazyli Skalski, [1615], s. 22–23.

²⁴ Cf. Jerzy Besala, *op. cit.*, s. 264–265.

Piasecki na udział poszczególnych dowódców w sukcesie. Opisując przygotowania i pierwszy etap walk wymienił Jakuba Potockiego, dowódcę piechoty Jana Wejhera, podkreślił rangę czynu Nowodworskiego oraz działania Dorohostajskiego. Podkreślił, że obrońcy wpadli w popłoch po wysadzeniu muru i zamiast walczyć, zajęli się ukrywaniem rodzin i kosztowności w piwnicach cerkwi, w której zgromadzone były prochy. Zgromadzeni tam ludzie mieli dokonać zbiorowego samobójstwa wysadzając się. Osobno opisał Piasecki sprawę Szeina, który zamknął się w baszcie z 15 towarzyszami w obawie przed zemstą jeńców, wobec których był bardzo surowy, wspominał o poddaniu się wojewody. W opisie strat mowa o utracie ośmiu ludzi z piechoty Jan Wejhera, śmierci rotmistrza Góreckiego. Wspominał kronikarz o pożarze, który strawił część obwarowań. Nie ma mowy o rzezi mieszkańców, przeciwnie, Piasecki pisze, że król natychmiast wydał rozkaz zabraniający mordowania i grabienia. Mowa także o 80 tys. ludzi w Smoleńsku na początku oblężenia i 8 tys. w chwili szturm, o dużych zapasach żywności. Kończąc przedstawianie szturm skrytykował Piasecki króla za powrót na sejm. Jego zdaniem władca powinien był wykorzystać zwycięstwo, maszerując na Moskwę w celu odblokowania broniących się w niej oddziałów polskich, by w konsekwencji sięgnąć po koronę carską²⁵.

W dużym skrócie przebieg zmagañ i szturm Smoleńska przedstawił Wassenberg w łacińskim dziele *Gestorum Gloriosissimi ac Invictissimi Vladislai IV. Poloniae et Sveciae Regis, Pars Prima*. Historyk wspominał o czynie Nowodworskiego, jak też o znacznym zniszczeniu miasta z powodu pożaru. Zdobycie Smoleńska postrzegał Wassenberg jako etap w drodze ku pozyskaniu dla królewicza Władysława Wazy korony carskiej²⁶.

²⁵ Paweł Piasecki, *Kronika*, wstęp Julian Bartoszewicz, przekł. Antoni Chrzęszczewski, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1870, s. 238–239.

²⁶ Cf. Everhard Wassenberg, *Gestorum Gloriosissimi ac Invictissimi Vladislai IV. Poloniae et Sveciae Regis, Pars Prima Principem Panegyricè Repraesentans*, Gedania: Hünefeldianis, 1643, s. 40–41.

Z kolei Stanisław Kobierzycki zamieścił w swej historii bardzo obszerną relację o przebiegu zdobycia Smoleńska. Podstawę przekładu stanowiło znów oficjalne *Krótkie a prawdziwe opisanie wzięcia Smoleńska*, jednak tekst został uzupełniony dodatkowymi szczegółami zaczerpniętymi z innych źródeł. Z części danych liczbowych, które znamy z podstawy przekładu, autor zrezygnował. Znajdujemy natomiast odwołanie do twórczości Tacyty²⁷.

Twardowski we *Władysławie IV* przedstawił szturm zakończony zdobyciem Smoleńska w sekwencji zdarzeń zapoczątkowanych relacją o dwuletnim oblężeniu twierdzy, zaś zakończonej powrotem na sejm do stolicy. Poeta nie referował dokładnie biegu zdarzeń. Uwypuklił zasługi Nowodworskiego, który pokazany został jako samotny rycerz biorący na barki odpowiedzialność za powodzenie całego przedsięwzięcia. Twardowski dowodził, że wojsko zajmując miasto motywowane było nadzieją zdobycia znacznych łupów. Opisał rzeź ludności cywilnej, pożar ogarniający domy i cerkwie, zbiorowe samobójstwa oblężonych (śmierć w płomieniach). Twardowski porównał upadek Smoleńska do zdobycia Troi. Część ludności cywilnej ocalić miał rozkaz króla powstrzymującego rzeź. Poeta pokazał jako szczególnie sukces wzięcia do niewoli dowódcy obrony, wojewody Szeina²⁸.

ZAKOŃCZENIE

Autorzy nie prowadzą sporu o interpretację zdarzeń, co stanowiło specyfikę relacji przedstawiających klęskę cecorską z roku 1620. Przekazy różnią się stopniem szczegółowości. Na późniejsze relacje, jak też na przeznaczone dla zagranicznego odbiorcy, silny wpływ wywarł oficjalny tekst przedstawiający zdobycie twierdzy i miasta. W centrum uwagi znajduje się albo sam przebieg walk, albo też wprowa-

²⁷ Stanislaus Kobierzycki, *Historia Vladislai Poloniae et Sueciae principis*, Dantisci: Georgi Försteri, 1655, s. 404–416.

²⁸ Samuel Twardowski, *Władysław IV król polski i szwedzki*, Leszno: Daniel Vetterus, 1649, s. 36–38.

dza się cząstkowo opis zmagania w przekaz przedstawiający późniejszą uroczystości tryumfalne. Pisarze okolicznościowi z reguły zalecają uczczenie zbiorowych zasług rycerstwa i czynów poszczególnych żołnierzy przyszłym epikom i kronikarzom. Ci jednak, podejmując się opisu zdarzenia, interesują się jego znaczeniem dla dziejów państwa, pokazują przebieg walk w zarysie, wyławiając najistotniejsze szczegóły, resztę pomijają albo powtarzają oficjalną wersję relacji. Epicy i kronikarze dążą do interpretacji zdarzenia, chcą pokazać działanie osób znaczących (królów, hetmanów, szczególnie zasłużonych rycerzy, na przykład Nowodworskiego). Pokazują wypadki jako ogniwo w łańcuchu procesu historycznego.

Najwierniejszy i najbardziej detaliczny opis zdarzeń znajdujemy więc w liście pisany z pola walki oraz w oficjalnej nowinie *Krótkie a prawdziwe opisanie wzięcia Smoleńska*. Na pochwałę czynu poszczególnych dowódców i ich oddziałów jest czas dopiero kilka lat po zwycięstwie. Komemoratywny charakter ma zwłaszcza *Wojna smoleńska* Hofmańskiego.

Zatem autorzy utworów okolicznościowych, podobnie jak twórcy wczesnych relacji poetyckich, zwracają się do swoich współczesnych, których interesują szczegóły. Natomiast historycy i epicy kierują komunikat do bliżej nieokreślonego odbiorcy, któremu wystarcza uproszczony obraz zdarzeń opatrzone interpretującym komentarzem.

Zmiany funkcji komunikacyjnych utworów i samego obrazu zdobycia zamku następują więc w zależności od przyjętej konwencji, obranego celu perswazyjnego oraz typu odbiorcy. W miarę upływu czasu maleje rola propagandowo-perswazyjna komunikatu, znaczenie zyskuje informacja o cechach właściwych dla przekazu historycznego. Przesunięcia obserwujemy zwłaszcza u Kobierzyckiego, jak i Twardowskiego.

Iteikta: 2011-03-29
Priimta: 2011-05-31

Michal Kuran

RELATIONS ABOUT THE CAPTURE OF SMOLENSK
IN THE YEAR 1611 – LITERARY CONVENTIONS
AND COMMUNICATION FUNCTIONS

Summary

This article presents six groups of relations about the capture of Smolensk in the year 1611 by Sigismund III Waza's army. All texts contain a description of attacks and stages of occupancy of the fortress and city. The texts belong to a few literary genres. We distinguish: letters, diaries, news, triumphs, epinicions, epic-verse relation, biographical epos and chronicles. Attributing the text to the chosen categories decides the situation of communication: times, occasion, sender's purpose, places where a message was prepared, and the interest of the recipients.

In the first group we have rudimental relations prepared at the places in Smolensk; in the second group fits the relations published at Vilnius, near the field of battle; in the third group are a texts which were printed in the central part of Republic: in Kraków and Poznań; in fourth group are descriptions of triumphs organized in the principal cities of regions, and a P. Skarga's sermon; the fifth group contains relations which jointly presents a relation and description of triumph; finally in the sixth group we have a chronicle, epos and diary. They are large forms in which a relation from Smoleńsk is only a small part of communication.

The authors occasional texts are writing to the their contemporaries, in turn historians and writers of epics address to descendants, not only informing them, but also interpreting events for them. Also we observe exchanges in the choice of literary forms. From these occasional forms, they evolve to the relations in which presentation of events constitute a part of the historical process.